

Nemzeti narratívák, történeti diskurzusok a közös történelem árnyékában

Reális történeti önképet csak akkor alakíthat ki magáról bármely nemzeti társadalom, ha saját reális önértékelését képes más nemzetek róla alkotott képeivel, értékítéleteivel szembesíteni és összekapcsolni. A magyarság önismerete számára több szempontból is különösen fontos, hogy a szomszédos és a távolabbi nemzetek, illetve a velünk együtt élő más nemzetiségűek véleményét, rólunk kialakított pozitív és negatív képét egyaránt számon tartsuk, figyelembe vegyük. A történeti Magyar Királyság és a Habsburg Birodalom államkeretei nemcsak a magyar nemzeti fejlődésben játszottak döntő szerepet, hanem a kárpáti térség és a Duna-táj valamennyi népének fejlődését is alapvetően befolyásolták a modern nemzetépítő nacionalizmusok koráig. Jórészt ebben a korszakban kerültek az etnikai, nyelvi, kulturális különbségek a történelem értelmezésének fókuszába. Ekkortól kezdve a történelem is a folyamatos határtermelés eszközévé vált, s ez érezteti hatását az egyéni és kollektív emlékezetben, a tradíciók, a példaképek, a történeti értékek kiválasztásában. Miroslav Michela könyvének tanulmányai a 20–21. századi kelet-közép-európai nemzetállami keretek közt kialakult professzionális történetírás mai dilemmáival, feladataival szembesítik az olvasót, miközben a Magyarországon is „dübörgő” emlékezetpolitikai viták szlovákiai párhuzamainak, áthallásainak mélyebb kognitív és diszkurzív rétegeit is alapos elemzésnek veti alá.

Az egymással többszörösen érintkező, egymást gyakran átfedő, egybefonódó és számtalan párhuzamos, rokon vonást felmutató térségi együttélés az alapja annak, amit sokszor közös történelemként emlegetünk. Ennek a közösen, együtt megélt múltnak magától értetődően

számos ellentmondásos és konfliktusos elemét, motívumát is számon tartja a történeti közgondolkodás, a sokszor csak a különbségeket és el-
lentéteket hangsúlyozó, a mindenki által ismert mítoszokhoz visszanyúló
köztörténeti megközelítés. Ugyanígy a szaktörténetírásban sem lehet
figyelman kívül hagyni, egymás történészeinek a kutatásait, interpretá-
cióit, és persze az egyre szerteágazóbb, a nemzeti határokat folyamatosan
meghaladó nemzetközi – vagy, ahogy egyre gyakrabban nevezzük: a
transznacionális – történetírás eredményeit.

Szerencsés módon ennek a könyvnek a szerzője mindezeket az adott-
ságokat, szakmai kompetenciákat részben „von Haus aus” birtokolja,
részben pedig témái, munkamódszerei megválasztásával, életformaként
gyakorolt nemzetközi kapcsolattartásával, tudományszervezői munkás-
ságával folyamatosan fejleszti és terjeszti. A balparti Komáromban szü-
letett Miroslav Michela, a szlovák történetírás erős középnemzedékének
kiváló képviselője, aki a Szlovák Tudományos Akadémia pozsonyi Tör-
ténettudományi Intézetének munkatársaként és a prágai Károly Egyetem
Bölcsészkarán működő Cseh Történeti Intézet oktatójaként nyelv-
ismerete, módszertani jártassága révén – nemcsak a nemzeti történelem
belső és külső megközelítéseit, értékelési szempontjait képes ötvözni,
hanem pontosan látja az általa vizsgált nemzetek, nemzetállamok his-
toriográfiai kánonjainak, mesternarratíváinak folyamatosan újraértel-
mezett hagyományait, s azokat a diszkurzív kontextusait, amelyek elvben
lehetőséget kínálnak az egybevetésre, a nemzeti értelmezések egymáshoz
való közelítésére is.

Az 2000-es évek végén berobbant új nemzedéknek a Forum Histo-
riae című úttörő elektronikus folyóiratnak és portálnak az alapító–fő-
szerkesztőjeként vált egyik központi személyiségévé. Az együttműködést
fontosnak tartók folyamatosan táguló körében kezdettől fogva megb-
ecsülték megbízhatóságát, a mindennapi munka értékére hagyatkozó
habitusát. A hangos megszólalásoktól tartózkodó, de az elfogultságokkal
szemben határozottan fellépő kutatói-oktatói alapállása jelen van ta-
nulmányaiban és könyveiben. Miroslav Michela adottságai, nyelvisme-
rete, témaválasztása alapján mintegy megörökölte a szlovák történet-

írásban magától értetődően kiemelten fontosnak számító 20. századi szlovák–magyar kapcsolat- és konfliktustörténet „vadászmezőit”.

Úgy kellett átvennie és folytatnia a pályájuk vége felé közelítő marxista, nemzeti és liberális irányzatok nagy öregjeinek intézmény- és kánonteremtő munkásságát, hogy nemzedéktársaival együtt a legtöbb alapkérdésben szembesülnie kellett az ideológiailag, módszertanilag elavult előzményekkel, a korábban elhanyagolt vagy tiltott témákkal, a nemzeti történetírás megújult feladataival, és természetesen a nemzetközi történetírásban megjelent új megközelítések, új irányzatok komoly kihívásaival.

A könyv bevezetője olyan hangütés, amely a magyar-szlovák kapcsolattörténetben a folyamatosan meddőnek bizonyult kísérletek után több szempontból is az új kezdet lehetőségét villantja fel. A történelem labirintus metaforájának és a 20. századi történelmi viszonyainkat, történelemfelfogásunkat meghatározó 1920. évi békeszerződés összekapcsolása és címbe emelése nemcsak a szerző problémaérzékenységét és lényegre törő tematizációs képességét dicséri, hanem egyértelművé teszi és hangsúlyosan jelzi a történelemnek a nemzeti tudományként való művelésében régóta szükségessé vált kilépés, nemzetközi megközelítés igényét. A trianoni labirintusok működési elve a győztesek diktátumának elutasítására, valamint az igazságtalanság érzésére épített sérelmi logika. Az első bécsi döntés esetében ellentétes előjellel ugyanazok a reflexek, toposzok és szólamok jelentkeztek a cseh és szlovák oldalon. Mindez a kollektív emlékezetben mélyen rögzült ellenségképeket, sztereotípiákat képes hosszú távon működtetni. Ezeket az egymással rokon kényszerpályákat befutó nacionalista értelmezéseket és az etnocentrizmus logikája szerint hadrendbe állító sérelmeket elemezve Miroslav Michela a kollektív emlékezet sorsfordító eseményekhez kötődő sűrített lényegről beszél. Ezek interpretációja egyszerre része az önértelmezésnek, önrendelkezésnek és a világban való helyünk kijelölésének: *„Hiszen a nemzeti történelem elbeszélése valójában egyben a hatalomért és a legitimációért folytatott szakadatlan küzdelem fontos eleme.”*

Az etnocentrikus irányzatok közti vitáknak, a jórészt formális együttműködések jámbor és rendre meddőnek bizonyult kísérleteinek, a történelemtankönyvekben kanonizált nemzeti történeti önképek kibékítésének elképzelései egyformán zsákutcába jutottak az elmúlt negyedszázadban. Okait a különböző áramlatok, irányzatok, érzékenységek képviselői az aktuális összeesküvés-elméletek mindig éber hívei éppúgy különbözőképpen látják, mint a „közös” vagy a „külön” vagy esetleg az „érintkező”, esetleg „párhuzamos” történelem koncepcióinak értelmét.

Miroslav Michela azonban nemcsak kételyeit írja le, és nem elégszik a másik oldalra, vagy az elődökre való mutogatással, hanem keresi és jórészt meg is találja az időnként eredményes együttműködés, vagy éppen a látványos viták eredménytelenségének okait. Ezért több a könyv nyitó része a szokványos bevezetőknél: a folyamatosan zárlatosnak bizonyult magyar-szlovák kísérletek folytatása helyett a lehetséges új megközelítések, új logikák irányáról fontos és hasznos megjegyzésekkel indítja ezt a könyvet. Egyebek közt leszögezi, nincs lehetőség érdemi együttműködésre az érintett társadalmak és elitek akarata ellenére, mint ahogy nem elégséges a jó szándék és a kölcsönös tisztelet: *„A kölcsönös közeledéshez, ha erre valóban van igény, sokkal nehezebb út vezet: a szakadatlan párbeszéd és az önreflexió útja.”*

A könyv első fejezete – talán a mai historiográfiai helyzet illusztrációjaként vagy talán a 20–21. századi nemzetállami kontextusnak és a közegellenállásnak a nehézségeit érzékeltetni kívánva – a csehszlovák államalapítás szlovák mesternarratíváját vázolja fel. Ezzel mintegy jelzi, hogy a nemzetállam mint a történetírás máig legfontosabb megrendelője, mecénása, ideológiai befolyásolója, a történeti kutatási eredményeknek a történelemoktatásban való megjelenítésének irányítója és ellenőrzője. A nemzetállami kormányok saját céljaihoz igazított történelempolitikájának sokszor kiszolgáltatott „szolgálóleányként” az akadémiai-egyetemi történetírás, a maga tisztán szakmai igényű megközelítéseivel, rendre kompromisszumokra kényszerült.

A versailles-i békerendszer mint a mai Szlovákia politikai határokkal először kijelölt területi entitásának geopolitikai kerete a kelet-közép-európai multietnikus nemzetállamok klasszikus terepévé vált. Az első fejezet második tanulmánya a súlyos konfliktusokkal aláaknázott két világháború közötti csehszlovák–magyar viszonynak a határrevíziós kontextusát elemzi. A Rothermere lord által 1927 júniusában elindított nemzetközi revíziós propagandaakció csehszlovákiai ellenkampányának vizsgálatával. Az alapvetően a határok etnikai kiigazítását, a magyar lakosságú határ menti régiók visszaadását szorgalmazó brit sajtómágnás fellépése a magyarországi, s részben a kisebbségi magyar közvéleményben is felfokozott várakozásokat ébresztett. Ezzel szemben a csehszlovákiai, különösen a szlovák közhangulatot sikerült erős hangú tiltakozó megmozdulásokra mozgósítani.

A Köztársaság megalakításának 10. jubileumi évében is visszhangzó tiltakozás során a kisebbségi pártok kivételével szinte minden cseh és szlovák politikai csoport megszólalt, ami egyértelművé tette, hogy az időnként éles belső politikai és nemzeti viták ellenére a szlovákság ragaszkodott a csehszlovák állam egységéhez, s igen kevesen lehettek, akik még hittek a Jehlicska Ferenc és Dvortsák Viktor féle magyar-szlovák propaganda szólamainak. Nem véletlen, hogy Miroslav Michela ennek a felülről kezdeményezett, de tömegeket megmozgató ellenkampányának a legfontosabb eredményét éppen abban látja, hogy a két világháború közti szlovák nemzeti narratívát meghatározó autonómia-gondolat ellenére megerősödött a közös állam iránti lojalitás szlovák magatartása.

A második és harmadik fejezet tanulmányai a magyar-szlovák közös történelem, a történelmi múlt folyamatos újraértelmezésének, illetve az egyéni és kollektív emlékezetnek a szövevényes összefüggéseiben vágnak rendet, s teszik a sokszor homályban maradó alapkérdéseket egyértelművé. 1918-ig minden változás, háború, forradalom ellenére évszázados állandóság és stabilitás jellemezte a közép-európai térség államjogi viszonyait. A Habsburg-dinasztia és a birodalmi keretek mellett a megyei közigazgatás biztosított identitáshátteret generációk hosszú sora szá-

mára. Az 1918. évi változásokat vizsgálva Miroslav Michela Jan Assmann múltértelmezésének központi kategóriájában, a kollektív emlékezet, a nemzeti múlt fogalmával való azonosulásban „a múlt szilárd pontjainak” a jelentőségét emeli ki. Az évszázados dinasztikus és állami lojalitás szimbólumait, hívószavait persze nem csak az első világháború nyomán lezajlott változások írták felül, hiszen a 18. század végén kialakult nemzeti mozgalmak szellemi, filológiai, politikai, területi önmeghatározásai már alaposan kikezdték, az 1848. évi forradalmak pedig már zászlóra is tűzték a születőben lévő modern nemzetek új vagy újraírt jelképeit, mozgósító jelszavait.

A közép-európai kis nemzetek kapcsolatai iránt érdeklődő magyar olvasót, aki a szerző különböző magyar szakmai lapokban eddig megjelent írásaival még nem találkozott, ennek a két fejezetnek az írásai sok olyan elemzési szemponttal ismertethetik meg, amelyekkel eddig szomszéd nemzetek történészeinek írásaiban nem vagy ritkán találkozhattunk. A Rákosi- és a Kádár-korszak kivételével a 20. századi magyar történeti közbeszédre, a köztörténetre és a szaktörténetre egyaránt a Magyarország örökségével való azonosulás volt a jellemző, s ez tükröződött például az újonnan kialakult nemzetállami tér régi Magyarország részeivel (Felvidék, Erdély, Délvidék, Partium stb.) való megjelölésében. A Horthy-korszak Magyarország és a masaryki Csehszlovákia permanens emlékezetpolitikai vitáiban magyar részről a történeti állam discsőségével, ezeréves fennállásával szemben az Első Köztársaság politikai berendezkedésének, szociálpolitikai lehetőségeinek, előnyeinek a kiemelése, illetve „az ezeréves elnyomás” mítoszának a bevetése jelentette az ellenérvet. Sem az 1918. évi változások, sem az azt követő nemzetállami átalakulás összetettsége nem jelent meg, mint ahogy jórészt hiányzik az 1989 után kialakult vitákban is.

Inspiráló és rokonszenves a szerzőnek az a saját történetírói alapállását is jellemző megjegyzése, amely szerint történelempolitikai vitákban a szaktörténetnek nem valamilyen végső igazságra kell törekednie – hiszen az értelmező tudományoktól az amúgy is idegen –, hanem a szélsőséges és agresszív vélemények elszigetelésére, az összetett folyamatok mélyebb

megismertetésére, a nemzet- és államépítő nacionalizmusok viszonyát meghatározó ellentétek okainak és következményeinek szakmailag hiteles feltárására. Különösen a kelet-közép-európai rendszerváltásokat követően minden országban megfigyelhető (neo)nacionalista törekvések, a régi mítoszok, interpretációk újrafelfedezésével, súlyos zsákutcákhoz vezető törtélelmi hibák, mulasztások, és az azokhoz kapcsolódó személyek rehabilitációjával együtt járó régi-új elképzelések jelentenek komoly kihívást.

Miroslav Michela szerint mindebben a kommunizmus, tájainkon divatos nemzeti változatainak öröksége éppúgy megjelenik, mint a nemzeti romantika fekete-fehér előítéletes előtörténeteinek reprint feltámadása. A kommunista történetírás kézivezérelt ideológiai konstrukcióival rokon, leegyszerűsített nacionalista magyarázatok kelendőségét egyszerre növeli az „antikvitás” vonzó bája és az etnocentrikus világképek mozgósító ereje. A szlovák és a magyar történetírás, kollektív emlékezet sok tekintetben párhuzamos vagy legalábbis hasonló jelenségei, a két világháború közötti korszak nemzeti alternatíváinak felelevenítéséhez vezető emlékezetpolitikai törekvésekről legtöbbször kiderül, hogy a mögöttük meghúzódó politikai legitimációs igények szempontjából is üresjáratnak bizonyulnak.

Több mint meggyőzőek a szerzőnek azok az elemzései, amelyek azt bizonyítják, hogy a második világháború poklaiba, a nagyhatalmi kiszolgáltatottság önkéntes vállalásába vezető nézetek – még a sokak által újra fontosnak gondolt keresztény-nemzeti megközelítésben is – jórészt folytathatatlan és vállalhatatlan konstrukcióknak számítanak. Ebből a szempontból külön is fel kell hívni a negyedik fejezetnek az 1939–45 közötti szlovák és magyar történelem historiográfiai metszeteit vizsgáló írásaira.

A szerző által az „eltűnt idők őreinek” nevezett történészek közössége mindkét országban immár intézményesen is megosztott világokat képvisel. Az Európai Unió keleti végeinek történelmi kultúrájára jórészt érvényes az a látélet, amelyet a szlovákiai történelmi kultúra helyzetéről a harmadik fejezetben olvashatunk. Miroslav Michela a hatalom által

meghatározott történelempolitika, a történetírás múltértelmezései, illetve a személyes emlékezet háromszögében folyamatosan újratermelődő történelmi kultúra jó esetben a „tanúk, történészek és visszaemlékezők” egymást kiegészítő elbeszéléseire épül. Ráadásul a politikai elit által tanúsított egyre nagyobb érdeklődés a történelem számukra fontos szegmenseinek kanonizálására, az állami legitimációt erősítő „racionális historizmus” igényének megfogalmazása és gyakorlatba való átültetésének bemutatott példái is jelzik, a szlovák kormányzat embereinek sem kell a szomszédba mennie a történelmi közgondolkodást szoborrállításokkal tematizáló és megosztó elképzelésekért.

Azok a magyarországihoz hasonlóan erős érzelmi töltettel rendelkező történész viták, amelyek az elmúlt harmadfél évtizedben a szlovák történelmi közgondolkodást mozgósították, többé-kevésbé ugyanazt a kétosztatú világot mutatják, mint Magyarországon vagy a többi szomszéd országban. Az egyik oldalon állnak a nemzetet örök és érinthetetlen kategóriaként, a nemzeti történelmet pedig a saját igazságaink gyűjteményeként kezelő, s ezzel a nemzetállami legitimációs igényeket kiszolgáló akadémiai, egyetemi történészek, publicisták, műkedvelők, a másik oldalon pedig azok, akik a történelmi folyamatok, jelenségek korabeli és mai jelentésrétegeit a legújabb módszertani megközelítésekkel próbálják feltárni, s így kívánják azt a mai társadalmi értelmezéseknek és a történelmi kultúrának a szolgálatába állítani. Esetenként a korszerű nemzettudat formálásának a nyíltan vállalt szándékával.

Ez a Korridor sorozatban megjelenő kötet remélhetően tovább erősíti azt a bűvópatakként fel-felsejlő gondolatot, hogy a kelet-közép-európai nemzetek történelmének közös olvasatai nélkül nehezebb érthetővé és láthatóvá tenni saját történelmünket. Többek közt ezért is érdemes bekapcsolni az ilyen elemzéseket a nemzeti diskurzusokba. Demmel Józsefnek, a korridor-kísérlet elindítójának, a szlovák történelem magyarországi sikeres újrathonosítójának és sokunknak másoknak is fontos referencia Miroslav Michela következetes és módszeres újraértelmezői tevékenysége. Azt ugyanis az elmúlt huszonöt év sokszor vizsgálatlan helyben járása is bizonyíthatja, a két nemzet kapcsolataiban

a párhuzamos és közös történelmi folyamatok, a közös múlthoz kötődő értékek – és persze a feladatok – tudatosítása nélkül jóval nehezebb út vezet a mindkét oldalon régóta remélt történelmi megbékéléshez.

Szarka László

